

В.У. СТАРАСЦЕНКА

ФАМА ІЯЎЛЕВІЧ

«Мудрасць над усім, бо ўсім жывым кіруе»

Фама Іяўлевіч – выдатны прадстаўнік айчынай думкі, літаратуры і асветы, брацкага нацыянальна-рэлігійнага руху на беларускіх і украінскіх землях першай паловы XVII стагоддзя. Біяграфічных звестак аб ім захавалася, на жаль, няшмат. Нарадзіўся Фама Іяўлевіч на мяжы XVI – XVII стагоддзяў у Магілёве. Маленства Фамы прайшло ў родным горадзе, тут ён атрымаў першапачатковую адукацыю. Вучыўся ў школе Спаскага брацтва, у далейшым – у Кіеўскай Багаяўленскай брацкай школе. У сярэдзіне 20-х гадоў XVII стагоддзя Іяўлевіч – студэнт факультэта «навук вызволеных» Кракаўскага (Ягелонскага) універсітэта, які скончыў у 1625 годзе. Выкладае ў Кіеўскай брацкай школе, а з 1628 года займае пасаду яе рэктара, змяніўшы М.Сматрыцкага. Рэктарства Фамы доўжылася да 1632 года, калі адбылося аб'яднанне школ Кіеўскага брацтва і Кіева-Пячорскай Лаўры і створана слаўная Кіева-Магілянская акадэмія. Іяўлевіч вяртаецца ў родны Магілёў, дзе працягвае педагагічную дзейнасць. Магчыма, яна была звязана са школай мясцовага Багаяўленскага брацтва. У 40-я гады выкладаў у брацкай школе Слуцка. Жыццёвы шлях Фамы Іяўлевіч скончыў не пазней 60-х гадоў XVII стагоддзя.

Культурна-асветніцкая праграма і дзейнасць Фамы Іяўлевіча былі накіраваны на ўздых нацыянальнай культуры, школьнай справы, пісьменства, абуджэнне грамадскай актыўнасці беларускага народа, яго гістарычнай і нацыянальнай свядомасці. З літаратурнай спадчыны Фамы да нашага часу захавалася філасофска-публіцыстычная паэма «Лабірынт, або Забытаная дарога, дзе Прыгожая Мудрасць з абавязку свайго панам Магіляўчанам і тым, хто ў пачынаннях сваіх ім падобен, найкарацейшы і найлепшы шлях паказвае». Твор быў выдадзены асобнай кнігай у 1625 годдзе ў кракаўскай друкарні Францыска Цэзарыя Старэйшага, унікальны асобнік выдання захоўваецца зараз у Цэнтральным дзяржаўным архіве старажытных актаў у Маскве ў Зборы старадрукаў былой маскоўскай друкарскай бібліятэкі.

Паэма Іяўлевіча алегарычна і сімвалічна, апавяданне вядзецца ад імя «Прыгожай Мудрасці», вуснамі якой аўтар выкладае свае думкі і меркаванні. Спадарыня «Прыгожая Мудрасць» падаецца як вышэйшая дабрадзейнасць, грунт усякага добрага пачынання і «агульнага добра». Мудрасць прадвечна і бязмежна: «пакуль гады плывуць, пакуль жыццё вядзецца». Мудрасць вызначае існаванне ўсіх рэчаў, «сусвет песціць», ратуе дзяржавы і грамадскі дабрабыт, забяспечвае разумнасць нябес і чалавечага быцця. Без яе «надзейнай абароны спыніўся б хутка свет шалёны». Няма нічога патаемнага, што магло б схаватца ад яе «пільнага вока». «Мудрасць над усім, бо ўсім жывым кіруе». Яна ведае,

Як свет с пачатку ідзе, як свет зрабіўся светам,
Як не было нічога перад гэтым,
Як месціцца зямля ў сваіх халодных межах,
Як ва ўсім жыве жыццё ў сваіх хацежах.
З чаго зацьменне сонца, ззянне
Незлічоных зор і іх нябеснае блуканне.
Адкуль людзі і зверы пайшлі, адкуль агні і росы,
Адкуль Арктур і Воз, і чарвякі, і косы...

Мудрасць апякае чалавечы род, дапамагае спасцігнуць тое, што «зразумець цяжка», знайсці адказы на пытанні нават паўсядзённага, зямнога жыцця працоў-

нага чалавека: «калі выходзіць з плугам, дзе сеяць, сад садзіць, касой вітацца з лугам...». Няма большага скарбу, сцвярджае Фама, як спадарыня «Прыгожая Мудрасць» – інтэлектуальнае жыццё – і заклікае «да скону сваіх дзён» пазнаваць яе таямніцы.

«Лабірынт» адрасаваны малодшаму праваслаўнаму магилёўскаму брацтву, але па сутнасці звернуты да ўсяго мяшчанскага саслоўя і навогул да ўсяго «шляхетнага народа Славянскага» беларускіх і украінскіх зямель. Паэт імкнецца перасцерагчы радзіму «ад нястач і непагоды», накіраваць суайчыннікаў да духоўнага адраджэння. Гуманізм і патрыятызм аўтара, яго адданасць нацыянальна-культурнай традыцыі адлюстраваны ў глыбокім гістарычным і філасофскім змесце паэмы.

Светапогляд Фамы Іяўлевіча склаўся пад уплывам драматычных рэалій беларускага нацыянальнага жыцця канца XVI – пачатку XVII стагоддзяў. Узмацненне Контррэфармацыі, гвалтоўнае ўвядзенне Брэсцкай царкоўнай уніі (1596), адмова ўладаў Рэчы Паспалітай ад традыцый рэлігійнай цяргімасці абумовілі востры сацыяльна-канфесійны канфлікт, парушэнне грамадскага міру. Значная частка насельніцтва ўспрыняла унію як нацыянальную трагедыю, пагарду «старажытнай згоды і міласці». У гэтых абставінах абарона праваслаўя ўспрымалася патрыятычнай справай аховы народнасці, мовы, духоўна-культурных здабыткаў народа, нацыянальнай годнасці, што асабліва адчувалася ў першыя дзесяцігоддзі пасля абвяшчэння уніі. У грамадстве ўзраслі пачуцці варожасці, межканфесійнай непрыхільнасці. Адбываецца раздваенне самасвядомасці: з аднаго боку, праваслаўная большасць беларусаў (і украінцаў) лічыла сябе грамадзянамі, патрыётамі ВКЛ, Рэчы Паспалітай, з другога – усведамляла дыскрымінацыю па нацыянальна-канфесійнай прыкмеце.

Фама занепакоен сучасным станам грамадства, радзімы. Надышоўшаму «жалезнаму веку» ён супрацьпастаўляе мінулы «залаты век», калі гаспадарылі «згода», верацяргімасць, павага да іншага, уладары кіраваліся інтарэсамі «агульнага дабра». На змену «залатому веку» прыйшоў час «зладзейства, здрады, хлусні і рабаванняў, захопу спадчыны, фальшывых завяшчанняў». «Няма ўжо, – сумна канстатуе «Мудрасць», – сапраўднага ўяўлення аб дабрачыннасці або сапраўднай справядлівасці». У грамадстве «свада», «звада», і выклікалі іх парушэнні рэлігійных і палітычных свабод, разлад у «Царкве Божай», здрада «тых, хто ўзначальваў духоўных» (епіскапат, які прыняў унію). У гэтых і іншых выказваннях аўтара адлюстравана антыуніяцкая накіраванасць, вельмі характэрная для айчынай літаратуры мяжы XVI – XVII стагоддзяў: Баркулабаўскай летапісі, твораў Захарыя Капысценскага, Хрыстафора Філалета, Мялеція Сматрыцкага, Андрэя Мужыпоўскага, іншых пісьменнікаў-палемістаў. Яркі прыклад знаходзім, у прыватнасці, у Клірыка Астрожскага: «якого есте преследованья, якого уруганья... Якого оплеваня, якого замешаня и затрясненя, якого на остаток кровопролийства, мужобойства, забийства, тиранства... наполнили и наброили!! Переступили есте отеческие границы, нарушили есте прадедний жребий, повариовали есте отеческий тестамент. Пороскопывали есте гробы предков, порушили есте кости отец, взгордили есте их веру, поганьбили есте их честные и святые sprawy, затоптали есте их стежки, затмили есте их пресветлую славу».

Асабліва небяспечным для грамадства і дзяржавы з'яўляецца, на думку паэта, унутраны разлад: «дабро агульнае пры ўнутранай нязгодзе ляжыць у смутнасці і патаемнай шкодзе». Дабрабыт народа і краіны грунтуецца на грамадскім кампрамісе, «святой згодзе». Землі, дзе яны ўсталёўваюцца, «суцяшаюцца жаданым пакоем», там «шаблі на сярпы да крывыя косы перакоўваюць» і «гарады з руінаў паўстаюць». Прапагандуючы ідэю «згоды», мысліцель заклікае суайчын-

нікаў узняцца над вузкасаслоўнымі інтарэсамі і сумеснымі намаганнямі адрадзіць «агульнае дабро».

Духоўную апору нацыянальнага адраджэння аўтар бачыць у «даўніне», у вялікім гістарычным мінулым «старадаўніх высокародных Славян». Прыгадвае слаўныя традыцыі продкаў, якія «клапаціліся, каб згода мацнела», і за то «вялікую вядомасць мелі»:

Вачыма продкаў глянь у даўнія часы,
І ўбачыш – большай часткай свету валодалі яны.
Ад Адрыятыкі ад замерзлых водаў
Народ Славянскі ўсім з дяржаўнасцю валодаў.
Шляхамі продкаў ідучы, а не глухімі,
Славілася першая Расія дзеямі сваімі:
Агнём пабожнасці, паглядам шчырай згоды,
Бадзёрым сэрцам, дзе любоў жыла заўсёды.

Іяўлевіч – прыхільнік ідэі гістарычнага радства, духоўнага адзінства ўсходніх славян. Вытокі айчынай гісторыі і культуры Фама бачыць у эпохе Кіеўскай Русі («першай Расіі»), падкрэслівае вялізарную значнасць культурна-палітычнай спадчыны Старажытнай Русі для «Русі» сучаснай, беларускай і ўкраінскай. Патрыятычная пазіцыя Фамы выяўляецца і ў «пахвальным слове» Запарожскаму казачству, якое гераічна бараніла паўднёвыя межы краіны ад турак і крымскіх татар, а таксама процідзейнічала уніцкаму наступу на праваслаўе. Паэт упэўнены, што «заўсёды будзе ўшанаваны гурт маладзецкі».

Надзею на выратаванне Айчыны, культурнае адраджэнне Іяўлевіч звязвае з праваслаўнымі царкоўнымі брацтвамі. Брацтвы арганізаваліся ў канцы XVI – XVII стст. амаль ва ўсіх буйных гарадах і мястэчках Беларусі і Украіны, займаліся аднаўленнем школьнай справы, мецэнацтвам, адчынялі друкарні і шпіталі, падтрымлівалі таленавітую, здольную да навукі моладзь, баранілі нацыянальна-рэлігійныя інтарэсы праваслаўнага насельніцтва краіны. Паэт верыць у невычэрпнасць жыццёвых сіл народа, бачыць у брацкіх суполках прыклад згоды і грамадскага спакою, падтрымлівае жаданне землякоў аб'яднацца на ўзор жыхароў Львова і Вільні, дзе раней паўсталі такія супольнасці. Сведкай нацыянальна-духоўнага абуджэння магіляўчан, іх гатоўнасці змагацца за сваі сацыяльна-палітычныя і культурна-рэлігійныя правы Фама лічыць з'яўленне ў «слаўным Магілёве» побач са старэйшым малодшага брацтва:

Вось і паўстала ваша маладое брацтва,
Каб весялей было за вечны клопат брацца.

...

Яно ў новых школах разгарне работу,
Яно ў старых бацьках падмаладзіць ахвоту.

Іяўлевіч клапаціцца аб развіцці айчынай духоўнай культуры, яе захаванні перад пагрозай дэнацыяналізацыі. Асаблівае значэнне мысліцель прыдае асвеце. Ён цвёрда перакананы, што без належнай увагі да адукацыі нельга забяспечыць стабільнае існаванне краіны, яе далейшае развіццё і росквіт. Едка высмейвае рэтраградства тых «мілых месцічаў», якія «больш пра гандаль, чым пра школу» клапацяцца. Пагарда школьнай справы ўжо прынесла свае сумныя вынікі: не хапае адукаванай моладзі, здольнай «ад шчырага сэрца Айчыну праслаўляць». Вучоныя ж чужаземцы маюць клопат толькі пра сваю кішэню: «падобна птахам, пакуль галодныя, в'юцца па-над дахам. А наядуцца – і ў свае лятуць мясіны». Развіццё асветы Фама лічыць агульнанацыянальнай справай. Няўвага

да адукацыі і навукі вядзе да дэградацыі грамадства, народа.: «гінучь гожыя навукі – вам не справа, таму так ваша растае, як снег, дзяржава». Адраджэнне навук, развіццё адукацыі раўназначна турбоце «аб радзіме і веры». Іяўлевіч заклікае заможных мяшчан, усіх «высокародных Славян» успомніць традыцыі мецэнацтва, садзейнічаць школьнай і царкоўнай справе, праявіць сябе ў «дастойным папячыцельстве».

Прыхільнік ідэі хрысціянскага правідэнцыялізму і безумоўна рэлігійны чалавек, Іяўлевіч разам з тым ускладае вялікія надзеі на свабодную дзейнасць чалавека. Паэт поўны гістарычнага аптымізму, падахвочвае суайчыннікаў да грамадскай актыўнасці, пераконвае, што бяздзейнасць можа «бядой павярнуцца»:

Не апускайце рук, высокародныя Славяне,
Трэба бароцца, пакуль сіл хапае.

Стан радзімы трагічны, але не безвыхадны: «Есць надзея ў вашага края». Іяўлевіч верыць, што з дапамогай «Прыгожай Мудрасці», грамадскай згоды можна вярнуць «славу продкаў» і зноў «даўнюю сваю свабоду» здабыць.

Маналог «Мудрасці» завершан добрым наказам «высокародным Славянам», упэўненасцю, што надзеі на лепшае, годнае жыццё стануць рэальнасцю.

Высокародныя Славяне, расчыніце вочы,
Няхай цвярозы клопат вашым быць захоча.
Як найглыбей вы розум свой ускалыхніце,
Мяне пры гэтым добрым словам памяніце.
Адно ў малітвах, Богу кленчаны, шукайце
Нябеснага ратунку і надзею майце,
Што плачы і смуткі, клопаты і нараканні
Урэшце скончацца і на вас спагада гляне.
Цярпліва сядзьце вашу шчодра Бог узнагародзіць,
Пасля цямночы сонца радасна ўзыходзіць.

Яркая публіцыстычнасць, вострае грамадскае гучанне ставяць паэму ў шэраг лепшых дасягненняў літаратуры Беларусі позняга Адраджэння. Ідэі Фамы Іяўлевіча атрымаюць развіццё ў далейшай беларуска-украінскай думке, стануць лейтматывам дзейнасці мысліцеляў і асветнікаў, царкоўных падзвіжнікаў з асяроддзя Пятра Магілы і Сільвестра Косава, прафесуры Кіева-Магілянскай акадэміі.

ЛІТАРАТУРА

1. **Голенченко Г.Я.** Идеиные и культурные связи восточнославянских народов в XVI – середине XVII вв. – Мн., 1989.
2. Іяўлевіч // Мысліцелі і асветнікі Беларусі: Энцыкл. даведнік. – Мн., 1995. – С. 217.
3. **Старостенко В.В.** «Лабиринт» Фомы Иевлевича. – Могилёв, 1998.
4. Українська література XVI – XVIII ст. та інші слов'янські літератури. – Київ, 1984.
5. **Яўлевіч Т.** Лябірынт, альбо Забытаная дарога // Спадчына. – 1999. – № 2. – С. 83-109.